

Striden mellem Biskop Henrik Bornemann og Professor Hans Vandal, fremstillet af den sidstnævnte.

Meddelt af Holger Fr. Rørdam.

Den paa de efterfølgende Blade fremstillede heftige Strid mellem Sjælands Biskop, Dr. Henrik Bornemann, og den øverste theologiske Professor, Dr. Hans Vandal, er saavidt vides ikke forhen offentlig omtalt. Den giver dog ikke blot et klart Billede af de to nævnte Mænd, der i sin Tid indtog en fremragende Plads i den danske Kirke, men ogsaa et anskueligt Tidsbillede fra den strænge Orthodoxis Aarhundrede, og fortjener derfor formentlig Offentliggjørelse. Det hele findes, skrevet med Hans Vandals egen Haand, i Haandskriftsamlingen paa Ledreborg. Det er ret betegnende, at Vandal aabner sin Beretning med Fortællingen om, hvorledes han gik glip ad Sjælands Bispestol; thi det kan neppe undgaa Opmærksomheden, at hans Uvilje mod Bornemann stammede fra, at denne, som ganske vist i theologisk Lærdom heller ikke kunde maale sig med Vandal, var bleven ham foretrukken ved Bispestolens Besættelse efter Dr. Hans Baggers Død 1693.

Skjønt vi kun have Vandals og ikke tillige hans Modstanders Fremstilling af Striden, behøver man dog neppe her, som ellers i de fleste lignende Tilfælde, at sige: *audiatur et altera pars*; thi ikke blot bærer Beretningen i

saa høj Grad Præg af Nøjagtighed, at man ikke kan tvivle om dens Paalidelighed, men tillige er der den Egenhed ved den, at uagtet man maa tilstaa, at Vandal havde Ret i Realiteten af sin Anke mod Bornemanns Lære, og uagtet Biskoppen ofte optraadte med en ganske utilbørlig Hidsighed, saa har Orthodoxyens Ridder ved sin Fremstilling dog bevirket, at vor Sympathi snarest kommer til at helde til hans fejlende Modstander.

Omstændigheder observeret ved Siælends Biscopsdøms Vacantz efter Sl. Baggerum.

1. Enddog alle Mennischer, nogle faae undertagen, talde om mig som den der var nærmist og schulde succedere, saa merchedis dog i Sl. Baggers huus for begrafuelsen aff Mr. Guldensparre, at D. Masius søgte derom, og maaschee var det næst formedelst høy recommendation.

2. Den næste Løfuerdag effter Sl. Baggers Død kom Masius til mig i mit huus, og begiærede Jeg vilde søge dett, som den der var dett nærmist, og som hand iche tuifde, Jeg jo bleff kaldet dertil, saa betingede hand Decanatum ambulatorium: da Jeg suarede, at huis Jeg dertil bleff kaldet, schulde Jeg vel vilde holde mig til Decanatum som mine Formænd, men schulde dog gierne i henseende till hans person ofuerlade til ham functiones Decani, naar hand det begiærede i sær occasioner. Ellers, som hand fornam, Jeg iche var sindet med Mund eller Pen om Episcopatu at anholde, men allene at forbie Guds Kald, om det ham behagede: saa sagde hand sig dett at vilde giøre paa mine Vegne hos Greff Reventlow, og derom lade mig vide, huad paafulde.

3. Imidlertid bleff mand ved Mestenparten at tale om mig som successore. Men dog yppedis da en discours, som var Episcopus Christian. D. Rosing da kommen i

Forslaug, dog at Guldenlewe¹⁾ hafde været derimod, og haft disse ord hos Kongen: den Mand kand vi iche miste fra Norge, der er dog gode Mænd noch i Danmarch.

4. Obr. Steen Andersen²⁾ haffde schreffuet derom till Ober-Secret. Harbo, som suarde ham næste post: huad Biscopsdømmet angich, maatte hand (Obr. Steen Andersen) vel forsichre sig, at der var ingen af dem hos hands Mayt., som jo stræbte for D. Wandall, og hand ogsaa bleff vel Bisp. Derom viiste Obristen mig Ober-Secr. Harboes eget breff.

5. Atter suarede Harbo Obristen paa et andet breff og schreff expresse: der bleff ingen Bisp uden D. Wandall, og hands Mayt. hafde allerede ladet sig forlyde derom. Huilchet breff mig iligemaade bleff foreviist ved min hiemkomst fra Skou-Hadstrup³⁾.

6. D. Masius schreff mig til ved samme tiid, at Greff Reventlow hafde ladet ham vide, at Facultas Theol. iche bleff forbigangen, og at hand derudi vel schulde vigilere. D. Masius i samme breff formodede snart at ønsche mig tillyche.

7. Iche dismindre gich discoursen sterck iblant høye og lawe, at D. Masius selff søgte dett af alle Kræfter: dog, Jeg iche kunde tro dett, særdelis da D. Masius i højeste Maader fornægtede dett, naar Jeg ham dett foreholdt, som var anden Dagen effter Sal. Baggers begraaffuelse. Dette fornam Jeg dog siden aff Hoffpredichanten⁴⁾ og andre, at det var vist, og at D. Masius hafde faaet et plutzig affslag.

8. Noget dereffter haffde Renteschrifuer Peder Rasmussøn schreffuet Assessor Leth til, at Kongen ofuer taffel haffde næfnet mig til Episcop. Dett samme bleff og som

¹⁾ Statholder i Norge.

²⁾ Sten Andersen Bilde var en meget lærd Mand og Vicekommandant i Kbhvn. (Se mit Skrift, De danske og norske Students Deltagelse i Kbhvns Forsvar 1657—60, S. 24).

³⁾ Her laa noget af Universitetsgodset.

⁴⁾ D. Peder Jespersen.

en affgiort sag tilschreffuet Ober-Secr. Schøller, huilchet mig bleff tilkiændegifuert ved Byfogden Fr. Eisenberg: itøm bleff mig siden refereret aff Mr. Schøller selff.

9. Imidlertid maatte Jeg fornemme fra Ober-Secret. Mothis Frue, at det huus var mig intet affectioneret. Will. Mechelnburg refererede mig at haffue staaet hos hende, men hun læsde et breff fra Ober-Secretereren, huorudi mældedis, at hand schulde gjøre sit beste for deris Suoger¹⁾). Poul Moth refererede, at hun haffde sagt, at D. Rosing schulde haffue Biscopdømmet; i huor det gich, da schulde Jeg miste dett. Elizabeth Randulf hafde hørt i Elseneur, at hun ofuer borde sagde: dett schulde gjøre hende hiertelig ont, om D. Wandall fich dett etc.

10. Monsr. Rømer²⁾ kom tit til mig, talde lidet, og sommetider intet derom. Spurde mig gierne ad: om Jeg haffde fornummet Noget dertill. Selff vilde hand intet vide deraff, enddog hand engang sagde sig at haffue schreffuet om mig til Ober-Secret. Moth, og berømmet mig som qualificeret dertill. Imidlertid urgerede, at Jeg vilde begynde lection. publ. og reise ud med ham til bønderne. Huilchet alt gaff en tanche, at hand iche meente Jeg bleff Biscop.

11. Imidlertid sagde mand iblant Folch, at nu alting beroede paa D. Rosings suar: men ingen troede, hand schulde resolve sig dertill, som en septuagenarius. Herom var breff fra Mr. Stub³⁾ til Lambert von Hagen⁴⁾). Men at hand vilde antage dett, bleff sagt som gansche vist i Raad-Meyers Enchis huus et alibi. Dog sagde siden Ober-Secreterer Moth selff til mig, at hand haffde ladet spargere dett rychte om Dr. Rosing, for disbedre at holde Kongens resolution gedult.

¹⁾ Som man ogsaa ser af det følgende, var Vandal i et vist Svogerskab med den kgl. Oversekretær Matthias Moth. Dennes Frue hed Kirsten Aagaard.

²⁾ Den bekjendte Ole Rømer, da Professor og Assessor i Højesteret.

³⁾ Ventelig Præsident Niels Stub i Christiania.

⁴⁾ Lambert von Hagen var kgl. Generalbygmester, døde 9 Maj 1695 (Bircherods Dagbøger ved Molbech, S. 303).

12. Malene Sibylla Fabricius lod mig sige (udentuifl hafde hun hørt dett i Dr. Caspars huus) at den, der schulde hafft Bispedømmet, var endnu alt for ung¹). Det samme kommer ofuer ens med Mr. Rømers ord, som næste Søndagen effter D. Bornemans breff var unterschreffuet, sagde mig: Mand haffde tæncht denne gang, Jeg var alt for ung. Og er mig iche utroelig, det Poul Moth berettede effter Mr. Lerckis Mund, at Rømer og D. Caspar haffde baade før og effter Moths hiemkomst hafft traufuelt der i huuset med denne sag: og at ingen hafde mere inspireret Ober-Secretereren imod mig, end de: huortill uden tuifl hialp Nicodemus, P. V.

13. Imidlertid bleff Jeg besøgt med mange baade mundlige og schrifftlige besøgelser fra Præster og andre got folch, huorudi mig ønschedis tillycke.

14. Kongen kom hiem torsdag formiddag, Ober-Secretereren dagen tilforn. Jeg opvartede Kongen strax om torsdag efftermiddag, men da strax paa Kongens Miner merchede, at Jeg var forbigangen, thi hand skyede at tale med mig, huilchet hand ellers aldrig gjorde før eller siden.

15. Jeg besøgte Ober-Secret. om fredagen effter Prædichen; bad hand vilde være min Ven: huilchet hand lofnede, men om hoffuitsagen bleff intet talt.

16. Om løffuerdagen fich vide fra Poul Moth om afftenen Kl. 7, at D. Bornemans Kaldsbreff var unterschreffuet. Samme Efftermiddag var Jeg hos Geh. Raad Marcus Giøe, men hand vidste gansche intet om D. Borneman.

17. Om Morgen, som var Søndag, under Middags maåltid kom Mr. Rømer løbendis, og lod mig vide D. Borneman var kaldet hiid, og hands Mayt. vilde kalde mig til Aalborg Stift, dog saa heller, at Jeg bleff hos Universitetet: dette lod Ober-Secreterer Moth mig sige ved hannem, som

¹ Prof. Hans Vandal var 1693 37 Aar gammel. Dr. Caspar er Professor, Højesteretsassessor, Dr. med. Caspar Bartholin.

og begiærede, Jeg vilde blifue her, og dett for Guds skyld. Dett samme bleff mig forkyndet anden dagen dereffter aff Ober-Secretereren selff, Item at Kongen haffde bevilget det første vacerende Præstekald i landet til min Profession.

18. Noget dereffter besøgte Jeg Ober-Secr. Jessen og Harboe; begge sagde mig, at Jeg hafde været nomineret aff Kongen til Biscopsdømmet, men af sær aarsager var det omvent. Jessen sagde en particulier: det var iche andet, end effterdi Borneman engang var herfra bortjaget, maatte hand igien hidkaldis: NB. siunis af adskillige omstændigheder, at D. Borneman tillfon år hafft forhaabning herom.

19. Angaaende det tillagde Præstekald, da volt Greff Reventlow dett, thi Jeg om formiddagen, som D. Bornemans breff bleff underschreffuet om afftenen, var hos ham, og beklagede mig, Jeg hørde en anden var nomineret til Biscopsdømmet, vidste iche huad disgrace Kongen haffde fattet til mig, og at dett var det eneste mand her sigtede til in Professione Theologica, huor mand iche kand sustenteris ex publico Salario, men maa fortære sig selff: og att Jeg paa denne Maade fant mig obligeret, at begiære aff Kongen et Præstekald. NB. D. Masius hafde da med regret ladet mig vide, at Mag. Ansgarius vocatus ad Episcop. Rip. var kaldet herhid.

20. Nu stod Decanatus tilbage, huorum Greff Reventlow og Ober-Secret. Moth giordte mig paa Facultatis Vegne expresse og udisputerlig forsichring, at dett umueligen anderledis kunde eller skulde schee, end dett maatte blifue hos Facultatem, særdeles effterdi Borneman var Doctor per bullam. Saasom og da meentis, at D. Meyer af Hamburg schulde komme her ind og antage tertiam Theolog. professionem¹⁾. Men der dette haffde staaet in crisi i 3 uger effter Bispens ankomst, fih hand endelig Kongens breff, at Decanatus med tertia Professione Theol. skulde hereffter forblifue hos ham og hans Effterkommere Bisper

¹⁾ Se Bircherods Dagbøger ved Molbech, S. 276.

i Siælland altid, og dett titulo honorario. Sic primum inter nos Doctores Theol. per bullam; primum inter nos bullatus Doctor Decanus et promotor: *ἐνὸς ἀτόπου δοθέντος, πόλλὰ συνέπει.* Enten ere vi i Danmarch klogere, eller galnere end andre Folch?

Kongebreff angaaende D. Henr. Bornemans Decanatum perpetuum. Item mine Antegnelser derhos pro memoria.

a.

Kongl. Mayts. Breff til Rector og Professores angaaende Episcopos Siælandiæ hereffter at skulle være Professores og Decani Theologiæ Honorarij etc.

Christianus Quintus etc. Vor bevaagenhed tilforn. Vide maa I, at paa det Os Elskelige Doctor Henrich Borneman, Biscop ofuer Siællands Stift, og hands Effterkommere Bisper og Superintendenter i bemeldte Siællands Stift, saadant helligt Embede dis roligere og uden anden Forhindring maae forrette, Vi allernaadigst ville haffue forskaanet hannem og dennem at betiene og forrette Professionem Theologiæ ved voris Universitet, som Bisperne i Siællands Stift efter Voris allernaadigst udgifne Lov skulle betiene og forrette; dog at hand og hands Effterkommere, Bisper og Superintendenter i Siællands Stift, skal være og blifue Professores og Decani Theologiæ honorarij, saa at hand og de maae dømme udi Consistorio, læse og disputere, censurere og creere Doctores og Licentiatos Theologiæ, og haffue inspec-tionen tillige med Rectore Universitatis og de andre tilfor-ordnede i Communitetet, saa ofte de fra deris Biscoppelige forretninger dertill tiid kand haffue til offuers. Men, saa ofte som hand eller de derfra ere forhindrede, skal Decanatus ved de andre Theologos ambulatorie forrettis. Saa maa og bemeldte Doct. Henrich Borneman og hands Effter-kommere Biscopper udi Siællands Stift niude det Stipendium,

som Tertio Theologiæ Professori ved voris Universitet er tillagt, indtill Vi tilsinds vorder en Professorem til den Profession at antage: da Vi, huis hannem og hands Efterkommere i saamaade fra hands eller deris Indkomst skal afgaae, paa andre maade først til deris nøye ville refundere og vederlegge. Derefter I Eder allerunderdanigst hafue at rette, befallendis Eder Gud. Skreffuet paa vor Slot Kiøbenhaffn den 5. Decembr. A. 1693.

Under Vor Kongl. Haand og Zignet.

Christian.

M. Moth.

Allerunderdanigst læst paa Consistorio A. 1693 d. 6. December.

b.

Pro Memoria d. 27. Januarij 1704.

Dette offuerstaaende Breff haffuer saaledes D. Henrich Bornemann sub et irreptitie udvirket, mig og de andre Fac. Theol. Professoribus uvidende og til stor præjudice; huilchet Jeg dog for min Person hår taalt og iche søgt at faae redresseret, at Jeg iche skulde leffue i daglig u-enighed med en Mand, som iche kunde regiere sine affecter og haffde stor medhold til hoffue.

Men skulde det behage Gud, at Jeg maatte offuerleffue hannem, da, endskiønt Jeg iche kunde eller vilde anholde om Episcopatu, paa det, om jo Gud da vilde kalde mig dertil, min Vocation kunde være reen og uden Anstød for min Samvittighed, saa maatte Jeg dog uforbigiengelig ved underdanigst Supplication søge at faae den post angaaende Decanatum forandret, aff effterfølgende aarsager:

1. At det er Theologis Universitatis, mig særdeles som øfuerst Theologo, til stor Spot og Præjudice, at en Mand, som aldrig hår doceret ex Cathedra Acad., mindre giørt nogen disputations præffue, skal præfereris mig, der i saa mange Aar hår været derved, som Jeg formoder, Gud til Ære, Academix til reputation og de studerende til for-

fremmelse: huilcket om endda ved ny forandring i Episcopatu mig skulde vederfari, maatte Jeg haffue aarsag at sucke og beklage mig for Gud ofuer saadan unaadig medfart.

2. Det er og iche alleniste imod praxin omnium Universitatum, at Decanatus skal hænge ved en Mand, og at hands Collegæ, naar hand hâr Forfald, skal være hands vicarij saagotsom: men det er og imod voris egen Universitets Fundatz og ældgamle constitution, huor der udtryckelig meldis om Decanatu i alle Facultatibus, at den skal være ambulatorius mellem en huer Facultatis Professores. Huilcket ogsaa er bleffuen ved indtil B. D. Johannis Pauli Resenij Episcopatum, da hand og hands successores i samme officio hâr forrettet promotiones solennes. Huilchet dog iche var de jure, men de facto et tacito consensu Collegarum, aff en respect og veneration for saadanne Mænd, som i mange aar berømmelig haffde beviist sig in professione, førend de bleffue Bisper her i Stifftet.

3. Er det og et absurdum ved alle Universiteter, at nogen Mand vil præsumere et creere Doctores eller Licentiatos i nogen facultet, huorudi han iche selff er legitimè promotus, men alleniste hâr faat Doctors titel per Bullam. Og som D. Henrich Bornemann, der paa saadan Maade er kommen til sin titulum Doctoralem, hâr ved offuenstaaende Kongebreff anmasset sig denne rettighed: saa hâr udgangen lært, huad liden respect deraff er tilvoxet voris Universitet, at mand veed en og anden braff Mand baade her i Riget og udenfore, som hafve vildet tage sin promotion hos os, men ere afvendte derfra, saasnart de hafue hørt, at her var en Decanus Theol. perpetuus, som var ichun Bullatus Doctor, ein Bullen oder Ochsen Doctor. Ja endog for samme Aarsag er skeet, at de der ere her promoverede in Licentiatos, og derved vare forbundne ey andensteds at søge Doctoratum, haffuer det uagtet søgt den paa fremmede Universiteter ey til ringe affgang i dets Lüstre. Exempel D. Volckmar i Hamburg etc.

4. Saa har og Erfarenhed lærdt, huorledis Mænd, som i disse sidste 30 aar har været Bisper og Decani, og iche tilforn in professione Theologica og in Disputando hár været øffuet, haffue med slet succes præsideret, saa at de og lættelig haffde prostitueret sig, haffde iche deris Collegæ Opponentes fiiret og føyet dem in actu disputandi, som det og expresse bleff befalet D. Masio og mig at fare lempelig mod D. Borneman, at ham iche nogen spott in disputando skulde vederfari, der hand promoverede Licentiat Petkum, som nu er i ltzehoe; huilcket lættelig kunde skee, ja haffde og skeed, haffde iche hands Mayt. præcaveret det ved befaling til os, ved Geheime Raad Moth, som hand lod mig vide i sit Huus Søndagen næst for den Mandag, da Disputatio Inauguralis bleff holdet.

Angaaende min Controvers med Bispen D. Borneman.

In Februario Ao. 1694. kom mig i hænde et trycht exemplar aff D. Bornemans danske Sp rsm al ofuer Catechesin, approberet aff Sl. D. Bagger. Og som Jeg iblant andre *ἀσύντατα* og *ἄτωνα* fant i synderlighed et, huor der sp rgis: Huad der var hos Christum frem for andre Mennisker, at hand kunde ved sin Død giøre fyllist for Menniskens Synder; Suaris: Hand var iche allene et sandt, men og et helligt Mennische og uden synd, og døde derfor etc. bleff Jeg bestyrtzet, og resolverede at vilde advahre hannem derom hemmeligen. Men bet nchendis, at det vilde ilde optagis aff ham, ut sunt mores Viri, og at det vilde giffue en stor allarm iblant folch, lod Jeg det en tidlang anstaae, i forhaabning anden god lejlighed skulde findis til at forebringe ham det amice et privatim. Imidlertid, som Jeg bleff besøgt af nogle Prouster og Præster her i Landet, t nchte Jeg at befrie min Samvittighed, og advahrede dem derom (der de sagde mig, at samme Sp rsm al var dennem befalet at practicere in catechisatione, aff Bispen) med

begiering, de for Guds skyld, naar det kom til dette Spørsmaal iblant Almuen, vilde forbedre svaret inter catechizandum, og legge till, huis derudi uforbigengelig behøffuedis. Huilchet de og loffuede. Noget dereffter notificerede Jeg dett samme til Geh. Raad Hr. Marcus Giøe, og ved Pintzertider dereffter til Justitz Raad Ole Rømer i mit eget Huus: Bad ham, hand vilde tale derom med Ober-Secreterer Moth, og betænche, om iche nogen god maade uden Bispens beskæmmelse kunde være, huorved Bispen kunde persuauderis enten at retractere samme trychte Spørsmaal, eller dog ved en ny tryck at corrigere de mistænchte passager. Hand lofvede at gjøre sit beste. Kom og noget dereffter til mig, sagde, at hand paa Ober-Secretererens Vegne haffde talt med Bispen, at det skulde iche siunis at kunde behage Hoffet, at mand introducerede nogen ny Catechizationsmethode i stiftet uden Kongl. bevilling; og at Bispen haffde suaret, hand vilde tage den sag i betænchning. Huorpaa Bispen drog ud i Visitats og urgerede samme Catechismi Spørsmaal. Saasnart hand var kommen hiem, raadsförde Jeg mig med D. Masio derom, og hand da raadede mig at liberere conscientiam derudi quovis licito et Christiano modo. Som Jeg gich om dermed, huorledis Jeg skulde finde lejlighed dertill, bleff conventus Facultatis Theol. holden paa Consistorio d 20 Augusti 94. om formiddagen, huor da Bispen, effter andre Facultatis ærinde var affgiordt, præsenté Theol. IV. Dno Bartholino, anfaldt mig med disse ord: Jeg hâr hørt aff en fornemme Mand, huorledis I scholierer mine Catechismi Spørsmaal, og siger mig nu, hvad det er I dadler derudi. Jeg suarede, at min Maneer iche var at scholiere og dadle; mens som Jeg var kommen ofuer samme Spørsmaal og funden, at hand derudi tribuerede valorem mortis et satisfactionis Christi alleneste hans sanctitati naturæ humanæ, haffde Jeg hafft i Sinde at admonere ham derom privatim: Mens effterdi hand nu gaff selff lejlighed dertill, vilde Jeg bede ham, hand vilde betænche dett, og saaviit muelig og ham selv tychtis, gjøre god forandring

derudi til Guds Menigheds opbyggelse i den sunde Lærdom. Hand suarede: Det skal per Deum sanctissimum aldrig skee, og før vilde hand døe, end hand dett ringeste derudi vilde retractere eller forandre: Sigendis derhos til mig med en meget barsk mine, Sandt for Gnd, Dne Collega, dett gjør I alleniste aff invidia til mig, fordi I icke selff bleff Bisp her i Stiftet. Jeg sagde: Huad individiam angaar, kand Dnus Episcopus fornufftigen betænche, at Jeg ingen kand haffue til ham særdelis: Thi, effterat nogle misundelige Mennischer haffde omstødt for mig Guds og hands Kongl. Mayts. Kald, var dett mig ligemeget, enten en D. Henric, eller D. Hans eller D. Peder etc. bleff kaldet dertill. Men Jeg bleff ved at bede ham, hand dog for Guds skyld vilde forandre dett. Hand suarede: Dett skulde være meget, om Jeg, som schal være et lius for andre, schulde være i saadan Mørchhed; Jeg haaber, at Guds Aand er med mig. Begyndte derpaa at forsuare samme sin Lærdom, og spurde mig, om Jeg vilde nægte, at Christi humana natura var hellig, eller om Christi sancta humana natura skulde udeluchis aff satisfactione. Jeg sagde: Ney ingenlunde, sancta Christi humana natura concurrerede ad satisfactionem, men var icke aarsag til satisfactionis valorem eller meritum; holdt hannem derhos adskillige Skrifftens Sprog for, som udtrycheligh tillegger Guds egen Søn Lidelser og Døden. Hand bleff ved sin mening, og imputerede mig atter, at Jeg excluderede humanam naturam; huorimod Jeg alvorligen protesterede og kaldede Bartholin til Vidne. Derpaa sagde Bispen til mig: Sant for Gud, I bilder Eder ind, at I allene hær slugt all Visdom, men Jeg skal gjøre, at I skal blifue sapientum Octavus. Item: Ingen kunde hafue stødt sig paa mine enfoldige Spørsmal, uden saadan en Momus som I er. Jeg bad ham, hand vilde forskaane mig for slig tractement, thi Jeg ellers befryctede mig, at Jeg ellers skulde bringis til at violere den respect, Jeg gierne vilde bevise hannem. Huad Jeg sagde, var totius Ecclesiæ og alle orthodoxorum Theologorum lærdom. Hand suarede: Jeg

acter intet om alle Theologis, Jeg ved Guds Aand regierer mig, og Jeg kand forstaae Schrifften, som nogen aff Theologis etc. — Effter meget andet af lige art var sagt aff hannem med stor ubeskedenhed, sagde Jeg at vilde ham alt saadant af hiertet forlade, haabendis hand skulde fatte andre tancher, og loffuendis, at huis hand kunde finde noget at være sagt heterodoxe af mig i nogen mine skrifter, vilde Jeg strax rifue det blad aff, og corrigere saadant i trychen. Endeligen schildis vi ad den gang.

Anden dagen mod aften schreff Bispen mig til i begiæring, Jeg dog vilde klarligen lade ham forstaae, alt huis Jeg haffde at dadle i hands spørgsmaal, huorpaa Jeg svarede ham udførligen d. 22. Augusti (Suaret findis her hos liggendis sub No. 1). Atter schreff hand mig till om det samme, og loffuede satisfaction, med en hob stichende ord d. 23. Aug., og derpaa suarede Jeg samme Dag (findis hoslagt sub num. 2.). Imidlertid ryctedis dette offuer all byen, og omsider kom til Hoffue, huor derom passerede adskillig discours, effter som en og anden var passionered. Og som Jeg haffde tilkiændegiffuet D. Masio og D. Botsacco alt huis var passeret imellem Bispen og mig, og huorledis Jeg aff hannem var begægnet, tog D. Masius sig for at tale imellom Bispen og mig, om hand maaschee kunde bringis til raison. D. Masius kom derpaa til mig, berettede huad hand haffde foreholdet Bispen, og huad hand haffde suart (som var adskilligt usandfærdigt og mange uraisonable Klagemaal offuer mig), dog at Bispen hafde ladet sig offuertale til en Stillstand, iche at tale derom med nogen Kongl. Ministro eller til Kongen, huilchet Jeg og paa D. Masij indstændige begiæring samtykte. Men Bispen holdt ej sit ord uden nogle faae dage, da hand var siug. Siden gich hand til Hoffue baade til Kongen og Dronningen og adskillige Kongl. Ministros og gjorde et stort Væsen derom. Der Jeg det spurde, talde Jeg ogsaa med Obersecreterer Moth, refererede ham alt huis var passeret, forestillede ham Sagens importantz, bad ham patrocinerre veritati hos

hands Kongl. Mayt. og ansee meritum causæ, si non Personæ. Sagde iblant andet, at om dett skulde komme til publicam Disputationem eller Scriptionem, maatte Jeg, om hands Mayt. vilde det tillade, pro vindicanda orthodoxia tentere extrema, og maaskee iche aflade, førend Bispen enten var convictus, eller bleff declareret Hæreticus: huilchet Jeg dog iche gierne saa, propter evitandum majus scandalum. Det stod saa nogen tid hen, indtil 2 Dage for Kongens bortreise til Holstein, som var d. 10. Septembr., da bleff Jeg aff Greff Reventlow og Ober-Secreterer Moth opkaldet at møde for dem paa Raadstuen for Slottett om efftermiddagen. Jeg mødte til bestemte tid Kl. 3, og der de komme, satte de sig ned for enden aff bordet; Jeg stod, men de bød mig sidde hos, huilchet Jeg og endelig maatte gjøre. Derpaa lod Greffuen mig med høfflige ord forstaa, at det var kommen hands Mayt. for øren, at Jeg haffde hafft nogen stridighed med Bispen paa Consistorio om nogen hands Catechetische Spørsmaal, og at de vare befalet aff hans K. Mayt. at forhøre mig derom. Jeg sagde: det var mig ukiært, at denne Sag allerede var kommen for hans K. Mayt., huilchet Jeg paa min side gierne haffde forekommet, og heller i mindelighed den vilde haffue affgiort med Bispen. Fortalde saa alt huis var imellem Bispen og mig passeret paa Consistorio, og gaff dem fuldelig at forstaa baade controversiam i sig selff, saa og all min conduite i dett, som skeed var, og Jeg haffde hafft i sinde. Greffuen spurde mig ad, huorfor Jeg nu først haffde begynt at tale herpaa, da dog Spørsmaalene haffde været trøgt 2 aar tilforn, særdelis da Sal. D. Bagger haffde gifuet saa god en approbation til trychen. Jeg suarede, at huad den første Trych angaar, hafde Jeg aldrig hørt derom, langt mindre den seet, og at Jeg ved min corporlig Eed, om behoff giordis, vilde erholde, at Jeg aldrig haffde seet samme spørsmaal førend allerførst in Februario næstafvigst. Angaaende Sal. D. Baggers approbation, da kunde Jeg iche være responsable derfor, ey heller derved constringeris at

tie; dette var og iche dett eniste skriff, som approberet var aff Sal. Baggero, enddog derudi vare adskillige Vildelser; allegerede D. Kingos Sangekoor og D. Lassenij Biblische Weyrauch og andre. Greffuen begyndte saa at excusere og extenuere errorem i Bispens spørsmaal og svar om satisfactione, effterdi, sagde hand, Bispen hår dog i foregaaende meldet om Christo, at hand var baade Gud og Mennische, og derfor i det omtvistede spørsmaal ved det ord hand referered sig till det foregaaende. Sagde og, at suaret indeholdt intet uden det, som var sandt og med skrifften ofuer ens stemmende. Jeg svarede: Naar mand confererede suaret med Spørsmaalet, da haffde Bispen ey handlet om den materie orthodoxè. Men, om Spørsmaalet haffde staaet paa et blad, og suaret mange blade dereffter, da haffde intet været at sige. Forklarede derhos, huad stor importance den materie var aff, og huad vi bør vide og tro derom effter Skrifften. Men Greffuen interromperede min discours, sigendis: det var umueligt, at den guddommelige Natur eller Gud kunde døe og lide. Jeg svarede: det var vel vist, Gud kunde iche døe og lide i sin guddommelige Naturs Væsen, men vel i sin egen mennischelige Natur, og altsaa i sin egen Person, huorudi hand haffde forenet begge Naturer. (Herom underrettede og Mr. Moth Greffuen). Jeg sagde derhos til Greffuen, at Jeg iche kunde tro, hand i sin dødsstund vilde eller kunde trøste sin Siæl ved et blot helligt Mennischis død. Huilchet og Greffuen maatte gifue magt. Endelig sagde hand: Jeg haffde forarsaget et stort scandalum saavel iblant voris egne, som fremmede Papister, Calvinianer etc., som boe iblant os: og at Jeg skulde betænche, den som dette angich var primarius Daniae et Norvegiae Episcopus et Facultatis Theol. Decanus, som derved var berychtet for heterodoxie. Jeg svarede: Jeg haffde iche forarsaget saadant Scandalum, men dette (haffuendis Catechismi Spørsmaal i min haand) var et scandalum, som burde borttagis. Ey heller haffde Jeg bragt det ud iblant folch (effterdi Jeg kunde vidne for Gud,

at Jeg allene haffde sagt derom til nogle fornemme Personer, særdelis aff Præstestanden, for at advare dem derom), men at Bispen self maatte maaskee langt meere haffue bragt det ud, i dett hand taledet derom med alle. Jeg var og bereed, om hans Mayt. saa behagede, at indstille controversien for hele Facultatibus Theologicis og Ministeriis Ecclesiasticis at dømme derom, og vilde lide derfor, om de mig fragick. Endelig sagde Greffuen, at Jeg burde strax giffuet det hans Mayt. tilkiende effter Lovens anledning. Jeg suarede: Jeg haffde aldrig forstaaet Lovens ord saaledis, og at Jeg burde først følge Christi regul, Matth. XVIII. huilchet Jeg og hafde begyndt, i det Jeg haffde ladet advare Bispen ved en hands gode Ven, nemlig Mr. Rømer (et quod quis per alium facit, per se ipsum fecisse putamus). Nu var Jeg og paa Veje selff at tale med Bispen derom i hemmelighed; huis det iche haffde frugtet, vilde Jeg haffue taget en eller to aff mine Collegis med mig, og med dennem giordt meere formaning: huis da endelig det hafde været forgiue, vilde Jeg hafue gifuet dett hans K. Mayt., som præcipuo Ecclesiæ membro, et in quo potestas Ecclesiastica jure Majestatis residet, til kiende, huilchet da hafde været i stæden for: dic Ecclesiæ. Jeg troede derfor iche, at Jeg hafde pecceret in methodo. Men Greffuen bleff ved at sige: Jeg burde først gifuet hans Mayt. tilkiende. Jeg suarede: det haffde været en extremitet, og hafft en speciem aff beklagning offuer Bispen, huilchen Jeg aff all magt skyede. Haffde Jeg derfor herudi forseet mig, da var det scheed af ignorantia sensus Legis. Men Jeg skulde vide mig dereffter at rette en anden gang, effterdi Jeg nu hørde det at være hans K. Mayts. Villie. Paa det sidste sagde greffuen: det var hans K. Mayts. Befaling til mig, at Jeg intet meere herom skulde tale eller skrifue mod Bispen. Jeg suarede: Jeg vilde i dybeste underdanighed rette mig effter denne hans Mayts. befaling: men forhaabede, at dett skulde vorde mig tilladt at forsuare min mening, som var effter den sunde lærdom, i fald at Bispen skulde vilde tale eller skrifue

noget derimod. Ja Jeg formodede underdanigst, at om H. Mayt. ey skulde behage at forbiude Spørsmaalene, som en ny ting, der ej sine publica auctoritate burde i noget Stift indførís (thi ellers kunde effter det exempel en huer Bisp i sit Stift indføre en sær methodum catechizandi, saa at der bleff saamange methodi, som Stifter i Danmark og Norge) hans Mayt. dog vilde befale de i Spørsmaalene befundne errores et remederis, effter den pietè og zele H. Mayt. haffde for den ene saliggjørende Lærdom i sine Riger. Huortil Greffuen suarede mig: Jeg skulde ichun lade hans Mayt. raade derfor, og intet skytte. Huormed all denne act haffde ende.

Siden hørde Jeg aff Hoffpredikanten og andre, at Bispen iligemaade var imponeret silentium; og talde Jeg iche her effter med Bispen, førend d. 11. Septemb., da vi var sammen og visiterede Communitetet, og d. 12. dito, da vi var paa Consistorio, huor hand iblant andet lod mig høre min familiaritet med Geh. Raad Giøe, Item at Jeg var vel Theologus, men skulde lide, at andre ogsaa vare Theologi. Huilchet Jeg sagde, at Jeg gierne saae. D. 5. Octobr. vare vi sammen paa Børnehuset, d. 6. dito om formiddagen in Consistorio. Paa begge stæder passerede intet imellem os i den materie. Men samme dag om efftermiddagen, som vi vare samlede in Facultate Theol. og effterat vi haffde sluttet acta Facultatis, som vi vare færdige at staa op, begyndte hand at sige til mig: at efftersom hand i sit sidste breff til mig haffde loffuet mig fornøvelig svar, og hand af Kongen hafde begiæret at maatte skrifue mod mig, men det var hannem nægtet, hand haffde begiært at disputere publice mod mig, var ham og affslaaen; hand haffde proponeret at conferere med mig paa Consistorio i 4 høye Ministrorum, saasom Greff Reventlows, Hr. Baron Juuls, Hr. Marcus Giøes og Ober-Secreterer Moths offuerværelse, men det var hannem ogsaa veigret, saa vilde hand endnu fornemme hos mig, om Jeg ej endnu forstod ham rett, hand vilde tale med mig sine exacerbatione; hand haffde aff Sorrig været

2 gange clinicus, kunde iche længer leffue med mig i uforligelighed etc. Jeg taug alt stille. Hand bleff ved, og imputerede mig Osiandrismum, klagede at Jeg haffde begægniet ham første gang in Consistorio, og siden i mine breffue med stor importunitet etc. Jeg strax kræffuede Dnum Bartholinum til vidne, at det hand tillagde mig om Osiandrismo og importunitè mod ham paa Consistorio, kom iche offuer ens med Sandhed, sed potius contrarium verum. Dnus Bartholinus vedstod mit paastaaende. Dog gjorde Bispen en ædlig protest derimod. Klagede, hand herved haffde mist sin respect hos Præsterne. Jeg suarede: huad hand haffde mist, var hand self aarsag till, som det lættelig kunde hafue [været] forekommet, der hand først fih det at vide: hands respect kunde hand lættelig igien erholde formedelst den medhold, hand haffde til Hoffue. Men Jeg derimod haffde meere mistet, thi ved hans forebringende til Hoffue (imedelst de imellem os mediante D. Masio sluttede induciæ endda vahrede) var en stor deel aff min Vel-fært kommen til at periclitere. Huorpaa Bispen med megen stor emportement suarede: Sand for Gud, Collega-lille, haffde Jeg maatt disputere med Eder publicè, da skulde I iche haffue bleffuen længere Theologus. — Herpaa vilde Jeg taget affskeed, sigendis: Jeg hafde meget at sige, men turde iche tale mod ham, thi det var mig i Kongens Naffn forbødet. Hand sagde: Huad skal Jeg da giøre? I vil iche kiende mig for Eders Episcopum og Decanum. Jeg sagde: Jo vi maa kiende Eder derfor. Hand sagde: Ja det giør I, fordi Kongen hâr saa villet haft det, men i Eders hierte meen I langt andet. Jeg suarede: Huad i mit hierte er, hâr Jeg ej behoff at giøre Bispen regnskab for. Saa sagde hand: Vill I aldrig forligis med mig. Jeg sagde: jo, ingen er mere forligelig end Jeg, men sine præjudicio veritatis, thi Jeg maa være en Christen. Hand suarede: Ego Te non agnosco esse Christianum. Huorpaa Jeg atter vilde gaae, sigendes, Jeg kunde iche taale slig beskyldning, og torde iche tale. Huorpaa de alle stode op fra Bordet, men

D. Masius kaldede igien aff mig, og begiærede, vi vilde forliges. Bispen begyndte igien at sige mange ubeqvenne ord i stor hastighed: iblant andet, hand undrede sig offuer, at Jeg haffde schreffuet ham till, quod sanctitas propria humanæ naturæ Christi sit finita. Jeg bad ham distinguere inter propria naturarum, og at alia est sanctitas humanæ naturæ propria, quæ finita, alia communicata per unionem personalem, quæ infinita. Hand beraabte sig og paa Gerhards comment. in I. Pet. I, 18. 19. huor hand adscriberer Christo satisfactionem 1. Quia Θεάνθρωπος, 2. quia Persona sancta. Jeg suarede: det var rett, og haffde Bispen i Spørmaalene sagt ichun halff saameget, haffde Jeg intet derimod talt. Hand suarede, det var ichun en *λογομαχία*, all vor Theologia bestod ichun in nudis terminis, vi gjorde ganske intet paa Academiet ad ædificationem. Masius og Jeg suarede: det var haart talt, vi haffue næst Gnds hielp giordt meere til opbyggelse end hand, huad vi have talt og schreffuet, var in publica luce.

Ydermeere sagde D. Masius til ham a part: Vil Bispen iche agnoscere, at hum. naturæ Christi sanctitas er finita, haffde den iche scientiam finitam, huorledis kunde hand voxe i den, dersom den iche var finita, etc. Luc. II, 52. Og huor vil Bispen hen? Bevare os Gud, huad vil her blifue af, om Bispen gaar fra vor Kirchis Lærdom? Bispen suarede: Jeg faldt uforvarendis hen at ramme paa ham, i det Jeg talede med Wandalino. Sagde derpaa til mig: huad er det, I skreff mig til, at Jeg skulde retractere, huis Jeg hafuer schreffuet, ligesom Augustinus gjorde; hand var tilforn en Manichæus, og derfor maatte retractere en Deel aff det hand hafde schreffuet. Jeg suarede: Ingenlunde, men de skriffter, vi nu hâr aff Augustino, haffde hand schreffuit endeel Presbyter, endeel Episcopus, og dog retracterede hand siden meget deraff. Derfor burde Bispen iche schamme sig at giøre ligesaa. Derpaa sagde hand til mig med stor emportement: Den tid I fick paa eders posteriora, da kunde Jeg Theologiam, huad bilder I Eder ind. Jeg suarede: Her

falt meget at suare till, men Jeg faaer at tie stille, Adieu, det er best Jeg gaar, Jeg kand icke taale slige invectiver. Deus judicet inter me et Te. Ja, sagde han, Gud skal dømme Eder, at I skal haffve uroe i Eders døds stund, og, sand for Gud, I skal brænde herfor i Helvedis affgrund. Jeg sagde: Gud bevare os! Bad Masium og Bartholinum dragis til minde. Hand sagde atter: Jeg skal paa mine Knæ bede Gud, at I skal aldrig faae nogen Kirche eller Stift at forestaae, thi I hår sandelig et turbulentum ingenium. Jeg suarede: ja en af os to, det andet raade Gud for. Jo, sagde hand, det er noch med rette sagt om Eder til Hoffue: Wandalinus lader sig ej i noget aftrænge, hand huerchen bryster eller bærer. Jeg spurde: huad er dett? skal det være, at jeg er contumax? Hand suarede: See, saa tager I mine ord op, huorledis kand I være contumax mod mig, Jeg er dog ikke Eders Magistrat. Jeg sagde: det er sandt. Endelig bad D. Masius, at vi skulde bryde alting ofuer tuert og forligis. Jeg sagde: jo gierne, sed salvâ veritate. Derpaa rechede Bispen sin haand frem, og jeg rechte ham min, og vi loffuede huer andre amnestiam og venschab. Derpaa sagde Bispen: I Dannemænd, Jeg maae bekiende, I ere meere verserede in Theologia end Jeg, Jeg hår ichun været ved prædichestolen: men kand jeg iche tale eller schriffue saa accurat som I, saa schal jeg dog, med Guds hielp, meene det ligesaavel som I. Dernæst toge vi affskeed, og gich huer til sit.

Søndagen næst dereffter, da mand haffde det Evangelium om: huis Søn er Christus? lode baade Hofprædichanten D. Peter Jespersen, og Mag. Esaias Fleischer sig paa Prædichestolen forlyde meget nær og vel om persona og satisfactione Christi; nemlig Hofprædichanten sagde, det var en lærdom, huis rette forstand ingenlunde kunde eller motte forhindris eller forandris enten ved nogen magt eller myndighed, ey heller for nogen Persons anseelse etc. Mag. Esaias sagde: at iblandt Jøderne vare de største Schriftkloge vanvittige i den materie, og Gud bedre dett, endnu iblant

os findis aff de fornemste Skriftkloge, som iche forstaaer rett at lære andre herom etc. Dett om Hofprædichanten berettede mig Hr. Marcus Giøe og Monsr Rømer; denne lagde dett till, at Bispen haffde retteligen i samme prædichen staaet aabenbare Schrifte, og at Hofprædichanten hafde talt om en ypperste Præst. Dett om Mag. Esaia bleff mig sagt aff min Svoger D. Niels Randulf, som samme tid hafde været i H. Geistis Kircke¹⁾. I lige meening hafde Mag. Jacob Andersøn prædichet ofuer samme Evangelium udi Hollenderbyen. Andre at forbigaae.

Og som Jeg den 4. Octobr. hafde holdet examen Theologicum og haffde gifuen en af Studiosis nogle qvæstioner de satisfactione et valore mortis Christi, unde esset? og Studiosus (som var fra Aalborg) hafde suaret baade impertinenter og heterodoxe, at det var, for Christus var homo sanctus absque peccato; huorpaa Jeg haffde reprehenderet ham graviter, og sagt, det var en Sag, som ingen maatte ignorere, som ville være Præst etc. (Samme Studiosus og blev rejiceret af D. Masio, som da paa mine og hands egne Vegne censurerede). Saa skeede det d. 19. Octobr. dereffter, at Bispen og Jeg vare allene paa de fattigis conventhuus; og der vi haffde sluttet de fattigis affaires, stod vi op at gaae. Da tog Bispen mig til en side og sagde: Domine Collega, Jeg hører atter noget nyt om Eder. Jeg suarede: huad er dett? Han sagde: det sidste I holt examen, hår I gjort qvæstioner til en Studenter om satisfactione, og da hand iche vidste rett at svare, hår I reprimenderet ham og sagt iblant andet: illi Doctores, qvi ad istam qvæstionem non recte respondent, aut qvi aliter respondent, sunt pestes Ecclesiæ. Jeg sagde: ja det er sandt, Jeg hår moveret qvæstion derom dengang, som andre gange, og kunde mand iche gaae den materiam forbi, naar man handlede de Christo: men at Jeg ingenlunde haffde brugt de ord: og om jeg end haffde brugt dem, saa var de jo at forstaae imod Socinianos

¹⁾ D. Niels Randulf var Biskop i Bergen og gift med Vandals Søster.

et nonnullos Calvinistas. Hand sagde: I gjorde dog bedre, at I i denne conjuncture intet meldede derom, thi alt huad I nu om denne materie taler, kommer ud iblant Folck og meenis at være imod mig: Per Deum sanctissimum, vil I blifue ved, da faar enten jeg skillis herfra eller I, Jeg kand iche saaledis sidde her. Jeg suarede: Skee Guds Villie, men vilde Dominus Episcopus, at jeg intet skulde tale om saa pretieux en materie for Studiosis. Hand sva-rede: dett kunde I vel gjøre en tidlang. Jeg sagde: ja vel, det vil Jeg og for at gjøre Domino Episcopo herudi til Villie. Derpaa tog vi afskeed. Ved samme Occasion sagde han mig og, at paa Dionysij Landemode var ham en præst kommen for, som han haffde noget af straffe for. Men Præsten hafde sagt, at Bispen skulde gjøre reent for sin egen Dør, mand haffde adskilligt imod hands Catechismum; og det, sagde Bispen mig, hafde gifuet ham aarsag at tale om sin Catechismo paa Landemode, og at declarere sin Mening paa den Maade, som hand hafde forstaaet mig derom.

Men noget derefter fornam Jeg, at hand hafde tald derom med stor vehementia, og iblant andet haffde kaldet dem, som dadlet hands Catechismi spørgsmaal, Belials Børn. Iligemaade i Mag. Hans Muncks ordination¹⁾, som scheede d. 4. Novembr., haffde han til Text Zach. III, 1. og af Ps. VIII. som siungis, tog hand den gang v. 3. huor hand ved begge Texter tog anledning mærkelig at invehere sig paa dem, der imodstod Guds Tienere, og at det var iche stor lærdom, der saa egentlig udkræfuedis i dennem, men ex ore infantum et lactantium etc. Jeg kunde iche høre, huad hand sagde, fordi Jeg sad i Theologorum Stol. Men visse folck berettede mig, at hand haffde mange invectiver, som haand-gribelig var at forstaae imod mig. Item at hand i slig invectiver haffde talt om Catechismusbørn. De store Herrer lod sig siden merche, at hand haffde meent mig, og

¹⁾ M. Hans Munck blev indviet til Biskop i Christianssand.

giort formeget deraff, ja meere end en Christen sømmede, særdelis den dag hand gich til Sacramentet. Gref Reventlow lod sig forliude: at Bispen haffde handlet groffuelig derudi, og burde reprimanderis, thi hand merchede vel, Bispen vilde betiene sig aff det silentio D. Wandal var imponeret, og tænchte iche, at Kongl. M. allene hafde befalet det, for at menagere Bispens respect, og forekomme videre scandal. Men, effterdi hand saa, Bispen derved triumpherede, quasi re bene gesta, enddog det var skarn hand foer med, saa sich der at tenchis paa anden raad.

D. 27. Nov. samme aar kom Mag. Albert¹⁾ til mig, og berettede mig, at D. Botsacc²⁾ haffde ladet en Disputation trycke, huorudi hands Søn Fochardus Vith skulde respondere, og at Bispen hafde satt der for en meget vitløfftig censur. Jeg sich strax den tanche, at Bispen derudi maatte haffue handlet om voris Materia controversa. Gich derfor strax anden Dagen dereffter til D. Masium at forhøre derom. Hand sagde mig, det var saa, og at hand derudi hafde declareret sin Mening temmelig vel, dog saaledis at hand siuntis baade at haffue toucheret mig og at vilde forsuare sin Meening in qvæst. Catech. Jeg sich anden dagen derpaa Disputationem cum censura fra D. Botsacco sous couvert, læste den igiennem, og befandt den saa som D. Masius haffde sagt. Gich derfor om Morgen, som var en Fredag d. 30. Novemb., at opvarte Greff Reventlow; hand tog mig ind i sitt inderste gemach, huor Jeg gaff ham tilkiende om denne censur, at den var mig saa høyelig præjudicerlig. Jeg hafde, for at adlyde hans Mayts. befalning, taalt aff Bispen meere end Jeg ellers i regard til mit Embede og reputation kunde taale; hand haffde begægnat mig med saa stor importunitè og uforschammenhed, og Jeg ligevel haffde saa ladet det passere og forligt mig med hannem. Dog haffde han strax dereffter baade in synodo, og siden in publica ordinatione Episcopali groffueligen flagelleret mig, huilchet Jeg hidindtil propter pacem

¹⁾ M. Albert Fochsen With, Sognepræst ved Trinitatis Kirke i Kbhvn.

²⁾ Sognepræst ved Petri tyske Kirke.

og iche at giøre hans Mayt. nogen desplaisir, dissimuleret, men nu hand i aabenbare trych søgte at defendere sin irring, og at infamere mig, siuntis mig, Jeg maatte klage derofter, og formode Hans Mayt. iche vilde være mig saa unaadig at binde min Mund, og tillade ham at tale og schrifue hvad hand vilde. Greffuen suarede mig: Bispens conduite imod mig var ilde af Kongen optagen; derimod var min conduite allernaadigst behaget af Hans Mayt. Forsichrede mig og, at Hans Mayt. ingenlunde vilde tillade mig nogen tort at vederfaris. Hand vilde herom tale med Hans Mayt. og schaffe raad. Sagde derhos: Hvad catechismum angick, schulde Jeg ichun patientere lidt, den bleff dog revoceret.

Derpaa fornam Jeg intet, førend Mandagen d. 10. Decemb. da kom D. Masius til mig, berettede at tiisdagen tilforn var hand med D. Botsacco tilsagt at møde i Reventlows huus med Bispen for Reventlow og Moth, men var bleffuen afsagt igien formedelst Moths upasselighed. Den 11. Decemb. om tiisdagen var samme Theologi i Reventlows huus med Bispen og handlede derom. Anden dagen, som var Onsdag, kom Jeg til Moth strax efter Bispen (da Jeg 3 gange tilforn haffde forgiæfuis søgt at tale med Moth) da tog Jeg bladdet temmelig fra Munden, beklagede mig ofuer den store uret, mig af Bispen var vederfaret, og gaff derimod min tilmodighed tilkiænde (ut paulo supra), sagde derhos, at en Mand, som var saa uregierlig i sine affecter, som Bispen, var indignus Episcopatu; formodede, Hans Mayt. iche tillod mig, som saa redelig en undersaatte og den der gjorde mit Embede med retsindighed, at trædis under fødder i saa god en sag, og saa uskyldig. Hand suarede først med temmelig acerbitè, dett vilde iche behage Kongen, om hand hørde, Jeg haffde saa sagt om primo Episcopo; Jeg hafde dog iche begyndt Sagen rett, effterdi Jeg hafde blameret catecheticas qvæstiones (som vare saa lang tid tilforn trychte, og Jeg burde tilforn haffde culperet, iche nu først, da mand kunde dømme, Jeg haffde giort det ex invidia etc.) saa dett var kommen ud iblant alle. Jeg suarede: huor redelig Jeg haffde

handlet derudi, ønskede Jeg maatte komme for alle upartiske Dommere at paakiendis. Huad bogen^s forrige tryck angich, haffde Jeg suaret alt tilforne: det var sært, skulde Jeg iche maatte sige min Mening for andre om den bog, saavel som andre, naar de kom mig for øyne. Haffde Jeg giort det ex invidia, da kunde Jeg haffue brugt en anden Methode, hurved Sagen kunde haffue kommet saa viit, at den iche haffde været at remedere. Hand svarede: da hafde Hans Mayts. unaade kommet ofuer Eder som et liunild. Jeg sagde: det er sant, Jeg maatte i et øyeblik blefuen knuset, men dett vilde kommet paa Hands Mayts. Samvittighed. Endelig sagde hand mig: Nu hafuer Jeg talt med Eder noget allvorlig, og som en fremmet, men Jeg vil nu tale som en Ven og Svoger: Dett er Hans Mayts. største Misbehag, at Bispen og I, som tvende lumina Ecclesiæ, skal leffue i slig aigreur med huer andre: thi hår Hans Mayt. befalet mig og Reventlow at arbeide derpaa, at I maa blifue vel forligte. Huad censuren angaar, er sluttet og afftalt, at Bispen skal udeluche de ord, som toucherer Eder. Og huad catech. Qvæstiones angaar, maa I bie lit, saa maa I være forsichret, de blifuer revoceret. Jeg sagde: ja, om det iche scheer, da er alting omsonst; thi det er iche allene in materia de satisfactione, men og andre adschillige Stæder, at Bispen løber an. Hand suarede: ja det er mig og sagt aff D. Masio. Begierede saa af mig, Jeg vilde saa hemmelig communicere ham posterne: hullchet Jeg lofuede, dog sub fide silentij. Atter begierede hand, Jeg vilde heretter leffue med Bispen i god Venskab, om iche i Hiertet saalige, saa dog i udvortis omgiengelse. Jeg suarede: gierne, dett er min Christen pligt, og det haffde Jeg allerede ladet paakiende; men ofuerfalt hand mig igien, som tilforne, davidste Jeg iche at kunde bruge samme taalmodighed, som tilforn, uden hans Mayt. vilde udtrychelich befale mig dett, og da maatte Jeg beklage mig for Gud. Hand sagde: Dett er ham befalet, at hand skal entholde sig fra alle in-vectiver mod Eder, og omgaais Eder i Høffighed. Hans Mayt.

hår ligesaavel en æsttime for Eder, som for hannem: hand vil, at I skal omgaais venligen: bad, Jeg vilde loffue ham dett. Jeg loffuede dett. Hand sagde derhos: I skal altid fornemme, at Jeg er neutral og holder ligesaavel paa Eders som paa hands side. Jeg suarede: Jeg vilde formode det samme, og at, om hand end var neutral i henseende til vore personer, hand dog iche var neutral i sagen. Det loffuede hand. Iblant andet meldede Jeg og, Jeg kunde mærche, at Jeg haffde uvenner, som haffde udraabt mig for at være turbulentus: men Jeg turde protestere for Gud og alle Mennischer, at Jeg vidste iche paa 12 samfelde aars tid, da Jeg haffde været in Academico officio, eller tilforn, at haffue gifuet det ringeste turbulenti animi indicium. Hand svarede: Hand kunde iche erindre sig, at nogen haffde i saa maader ladet sig mærke for hannem. Dog kunde hand iche Suogerlig forholde mig, at mitt suar paa Hr. Marcus Giøes indlæg forgangen aar angaaende de Reformerte, var iche vel optagen. Jeg suarede: enten de Reformerte prædichede paa et sprog eller fleere, var ligemeget; Sagen er, de burde aldrig haffue faaet liberum religionis exercitium: huilchet Jeg vel vidste, det nu fortrød Hans Mayt. Hand sagde: ja dett er nu saa; derfor vilde Jeg og iche lade samme Eders suar komme for Dagen. Huorfor Jeg tachede hannem. Endelig skildis vi ad, og tog venlig afskeed med huer andre.

(Imidlertid ofuerstaaende passerede, var hos Bockenhofer trycht Catechismus integer, som i mange aar var brugt i Scholerne, ofuersatt paa Dansk, men med en meget slett og underlig version. Denne fornam Jeg, at Bispen paa høye stæder haffde tillagt mig; særdelis for i titlen stod disse ord: Saa aldelis uden fare, i sin rette Meening fremsatt: enddog samme ord findis ligesaa paa en edition for 30 aar siden, og samme Catechismus paa Dansche haffde været brugt i utænkelige aar i adskillige Skoler. Nu, enddog Bochenhofer (som hand sagde mig) hafde herom underrettet Bispen, saa producerede dog Bispen samme Cate-

chismum paa Consistorio d. 8. Decemb, da Jeg iche var tilstæde; og gjorde stor væsen om dens erratis og slemme Version, maaskee at føre mig i Mistanche for Dominos Professores, ligesom Jeg var autor til Versionen. Sed hæc obiter).

Det angaaende censuram Bornemanni in Disput. Botsacci, skeede saaledis. D. 11. Decemb. som før er sagt, vare i Gref Reventlows huus Ober-Secreterer Moth og de did convocerede, Bispen nemlig, D. Masius og D. Botsacc, da blef sluttet, at den hele periodus i censuren, huor der meldedis om Momo judice og insanæ mentis Theologo, til lige med de ord paa det sidste blad, vel puero notante etc., skulde ved trychen udeluchis. Huilchet og skeede accurate Botsacco. Og derpaa blef samme disputation holdt d. 20 Decembr.

Imidlertid fornam Jeg aff andre aulicis, at bladet var vendt sig, Hands Mayt. var bedre informeret om Sagen, og at saameget som Jeg tilforn var denigreret for Hans Mayt., saameget bleff nu befunden uschylidig; ja haffde vundet en ny æstime. Bispen derimod hafde tabt en stor deel aff hands credit. Mand haffde temmelig i Kongens Naffn reprimenderet ham, og befalet ham at omgaais mig i ald Venskab og høfflighed.

A° 1695. Da Professores vare forsamlede in Consistorio, for Orationem Panegyricam dictam in nuptiis Principis Friderici, kom Bispen atter til mig, og tog mig tilside, og spurde mig, om Jeg dog aldrig vilde være tilfreds med ham, og om Jeg iche endnu vilde lade ham være umolesteret for hands Catechismo: Jeg skulde dog tænke, at hand haffde gifuet mig paa mine posteriora¹⁾. (Aarsagen til denne tractement var, at Landgrefuen af Hessen Darmstad hafde skreffuet Hans Kongl. Mayt. til og ladet ham vide om adskillig uroelighed iblant hands Geistlighed, som

¹⁾ Bornemann havde været Subrector ved Kjøbenhavns Skole, medens Vandal endnu besøgte den som Skolediscipel.

for nys var opkommen, og nu igien ved hands sær forsørg dempett og bllagt. Iblant andre poster var en ny Catechismus indført i Kirchen, huilchen derfor allene af hands fornemste geistlige var disapproberet, fordi den var ny: og var derfor igien afskaffet, og ordineret at skulle blifuis ved Lutheri enfoldige catechismum. Herom blef vi befalet at gifue til Hans Mayt. vor underdanigste betænchende: og effterdi Bispen iche kaldede os sammen, men præter morem begierte schrifftlig en huer vilde tægne sin meening, saa skreff Jeg min meening med faa ord; iblant andet, at Jeg ønskede det samme angaaende den ny Catechismum at maatte observeris iblandt os). Da paa slig uhøfflig titale suarede Jeg Bispen: saalenge hands Catechismus var iche corrigeret, vilde Jeg erindre ham derom: siuntis ham, at der var ingen fare hos, Vel i Guds Naffn, da maatte hand tage [det] paa sin samvittighed. Ego dixi et liberavi animam. Huad angaar, at hand haffde gifuet mig paa mine posteriora, da regnet Jeg det for en aff mine vanlycker i Verden, at Jeg var kommen i min ungdom under en Præceptore, som gaff mig saa mange onde exemplar. Hand skulde iche lade mig høre det, Jeg var nu Mand, saavelsom hand. Gick saa hastelig fra ham, sigendis: Jeg er kiæd aff slig sladder.

Anno 1696. 14 Dage før Paasche, da Jeg hafde taget mig for at prædicke (NB. Dette var mig dog afslagen tilforn, under prætext at Bispen self vilde prædicke, saavelsom og til Pintzedag næst tilforn var mig afslaget) i Vor Frue Kirche: kom Bispen til mig i mit Huus, og (1.) bad mig, Jeg intet vilde melde af Prædickestolen om voris controvers. Jeg svarede: Jeg hafde aldrig hafft det i sinde, Jeg vidste, hand holt mig for at være Theologum, huorledis skulde Jeg da hafue mindre prudentiam end eruditionem Theologicam. Gaff ham derhos at betæncke, huorledis hand hafde hudstrøget mig in ordinatione Episcopali, in oratione Synodali, in concione Natalit. Huorpaa hand endeel vilde interpretere sine ord, endeel skyde skylden paa Nogle af Hoffet, som vrangeligen haffde udtolcket hands ord for mig, en deel og

siuntis hand at deprecere slig sin forrige conduite for mig. Og derpaa (2) optog hand af lommen et exemplar af hands Catechismo, sigendis: Og her kand I see, Hr. Collega-lille, at det er iche min skyld, at den qvæstion om catechismo er saa forvent, her er et gammelt exemplar, huor I seer intet mældis om Satisfactione. Jeg saa det; Jeg glædede mig, og ønskede, at saadanne exemplarier var udkomne ofuer alt Landet: huilcket hand da forsichrede mig om. Hvortil Jeg dog udi $\frac{1}{2}$ aar siden iche saae den ringeste apparence. (Huad det exemplar angaar, som mig blef foreviist, var det nyligt trøckt, som aff alle omstændigheder kunde eragtis: og siunis Bispen at haffve ladet denne hofuetpost forandre derudi, fordi hand hår frygtet, at den heele Catechismus skulde blifue ved Kongl. befaling underkast voris Censur, som A° 1696 in Martio skeede med D. Kingo's saauelsom alle andre Psalmer, til en ny fuldkommen Psalmebogs Indrettelse, item med Sal. D. Baggers ny Alterbog).

Bilag.

a. Biskop Bornemann til Prof. Hans Vandal.

Ombedis tjenstligen, at Dnus Collega ubeswerged wilde meddeele mig sin Assertion oc Meening rætt skrifftligen, att Jeg maae fatte hannem rætt, hwad dett er hand støder sig paa udi den min Eenfoldige Catechizations methode, enten paa dett stæd, wi i gaar taltes sammen om nogett, eller, maa schee, effter hans sædwaanlige ἀκριβειαν, endnu paa andre Stæder. Att Jeg paa Eengaug, auxiliante Deo, per demonstrationem antecedentium et consequentium, fra all heterodoxias suspicion oc blasme tilbøriligen kand liberere mig. Forblifuendis igien stædse

Dni Collegæ Tiennistvillige

Hafniæ d. 21. August. 1694.

H. Bornemann D.

Udskrift: Nobilissimo Domino Collegæ, Domino Doctori Johanni Wandalino, officiosè.

b. Professor Vandal til Biskop Bornemann.

Effter Dni Episcopi schrfflige til mig gjorde begiering vil Jeg baade i Korthed og enfoldighed forestille hannem, huad mig fornemmelig fattis i hands Spørsmaal ofuer Catechismum: som er (1.) og fornemmeligst p. 41, huor et Spørsmaal formeris saaledis: Huad var da hos hannem (Christum) frem for os alle andre Mennisker, at hands død allene kunde betale for dig og giøre fyllist for vore Synder? Dette er sandelig en af de fornødenste og høystmagtpaaliggende Spørsmaal, saa at om 5 ord kunde være nok til at catechizere med (I Cor. XIV, 19.), da burde dette at være et deriblant. Det er vor Kirchis ypperste og trøstefuldiste Lærdom, uden huilchens enfoldige, dog rette forstand, intet Mennische kand haffue forsichring om sine synders forladelse, ey heller nogen sand trøst i sit hierte enten i liffs eller døds stund. Burde derfor vel dette spørsmaal tilfulde at besuaris, særdelis i en praxi catechetica, og ingenlunde aff suaret udeluchis den hoffuet-aarsag, huoraff Christi døds Værdighed og hands fyllistgiørelsis Krafft udflyder: thi der suaris ichun: Hand var ey allene et sand Mennische, men og et helligt Mennische, som var uden synd, og derfor døde etc. At ved Christi Død skeede en fuld betaling og fyllistgiørelse for alle Verdens Synder, dertill var ingenlunde noch at hand var et sand og helligt Mennische. Ja haffde Christus iche været uden et helligt Mennische, da haffde vi iche bleffuet forløst: den der hår gjort alle ting, som ham aff Gud befalet er, hand er jo uden Synd, og altsaa hellig: dog er hand en unyttig tienere, scil. ad promerendum aut sibi aut aliis, Luc. XVII, 10. Ald Christi mennischelige Natuurs egen hellighed var ichun sanctitas finita, og saaledis kunde iche være pretium satisfactionis infinitæ justitiæ præstandæ. Huorfor vi maa endelig blifue ved Schrifftten, som giffuer os den fulde forsichring, at det var Gud, som var i Christo, der forligte Verden med sig selff; det var Gud, som med sit eget blod forhuerfuede sig en Menighed, det er ved Guds

Søns Død at vi ere forligte med Gud, den samme som er Guds Herligheds glands og hands værelsis udtrychte billede, hand som bærer alting med sin Krafftis ord; den samme hár gjort vore Synders renselse formedelst sig self: og mangfoldige andre stæder ligeliudende kunde produceris. Heraff bør en huer at forstaae, at Gud, endskiønt hand iche kand lide i sin guddommelige Natuur og Væsen, hár lid for os i hands egen mennischelige Natuur, som hand antog i en inderlig sammenvirchende og uopløselig foreening med sin guddommelige Natuur, i hands guddommelige Person. Og er saa denne naturarum divinæ et humanæ communio hypostatica cum communicatione idiomatum den rette aarsag til Christi Fyllistgiørelse, unaqvaque natura ad ἀποτέλεσμα conferente, quod suum erat, sed cum communicatione alterius, effter den gamle Christne Kirchis Lærdom in concilio Chalcedonensi. Humana natura conferebat sanctum suum sangvinem, qvi effundebatur, Divina natura in eadem Persona conferebat infinitum pondus et valorem. Hinc ἀποτέλεσμα: Guds Søns blod renser os aff all synd.

Meere vil Jeg ej melde herom, saasom Jeg er fuldkommelig persvaderet, at Dominus Episcopus dette langt bedre forstaar end Jeg. Og huad som i hans qvæst. Catechet. herimod strider, kand Jeg ichun ansee for et παρόραμα inter multas occupationes, huilchen maa schee er kommen deraff, at mand hár confunderet 2 adskillige qvæstiones; for det er en qvæstion: huoraf et Guds barn kand vide, at Christus er død iche for nogen sine egne, men allene for andres, nemlig Mennischers Synder. Hertill suaris rettelig det, som Dominus Episcopus hár suaret paa det omrørte stæd. Men det er et andet Spørsmaal: huoraff et Guds barn veed, at Christus med sin død kunde giøre en fuld betaling og fyllistgiørelse for all Verdens Synder. Hertil recher aldels iche det suar, som paa berørte Stæd gifuis, huor allene talis om Christi mennischelige Natuur, at den er aarsag dertill, fordi den var sand og hellig; huilchet Suar aldels iche kand kaldis got eller opbyggeligt. Jeg beder Dñum

Episcopum og per viscera misericordiæ Dei in Christo formaner hannem som en ringe broder, at han i beste mening dette aff mig optager, og effterfølgendis den store Africaniske Biskop Augustinum, iche holder dett for nogen scham eller indpas i sin reputation at retractere en deel aff dett, hand hâr schreffuet, paa dett iche saadant et palmarium fidei dogma schal ved hands foretagne Methodum catechizandi komme i Misforstand, og omsider, ved Gud veed huad for hendelser iblant os, gandsche periclitere. Dominus Episcopus hâr iche behoff for mig at liberere sig, som hand skriffuer, fra nogen heterodoxias suspicion, der Jeg endnu ej hâr fattet nogen saadan suspicion om hannem. Men dett eneste middel, Dominus Episcopus kand bruge at befrie sig derfra hos Ecclesiam og posteros, vil effter mit enfoldige tyche være, at forbedre locum controversum in Quæstionibus Catecheticis. Og førend dett skulde komme til Disputationem eller scriptionem publicam, vilde Jeg paa mine Knæ nedfalde for Dño Episcopo at deprecere det, iche for min skyld, men for at forekomme scandalum Ecclesiæ, og at betage Aduersariis Ecclesiæ occasionem maledicendi.

Endnu ere vel nogle andre stæder i samme Spørsmaal ofuer Catechismum, huiltche behøffuede declaration, dog iche at de ere aff saa stor importantz som det forige, som e. g. (2.) p. 46. huor Dñus Episcopus giør remissionem peccatorum til signum sanctificationis, da dog vice versa sanctificatio er signum et fructus justificationis vel remissionis peccatorum. (3.) p. 51. huor først talis om Guds Naadis Rigis komme, som skeer jo ved voris omvendelse først fra vantro til tro: og derpaa spørgis immediaté: om den H. Aand kand saaledis arbeide i et huert hierte uden forskiell? Resp. Ney iche i et motvilligt etc. Dersom ved motvilligt forstaais den naturlige motvillighed, som alle Mennischer medfødis, da er det jo vist, at den H. Aand arbeider Guds Rigis Komme eller omvendelse i motvillige hierter I. Cor. X, 4. Var vel derfor fornøden at talis noget distincte herom, og først huorledis den H. Aand arbeider i os vor første omvendelse,

derneft, hvorledes hand medarbeider i os vor omvendelsis fremgang; i den første considereris vort hierte, som aff naturen [er] motvillig og gienstridig, hullchen genstridighed da ofuervindis af den H. Aand. I den anden considereris vi som lydige, nemlig bragte under troens lydighed. Og bør i denne materia nødvendig distingveris inter reluctantiam naturalem, et morosam s. affectatam. Der ere vel endnu nogle smaa poster værd erindring, men dog saadanne, som vel af mig kand forbigaaes uden noget min Samvittigheds anstød. Og effterdi dette mit svar er allerede viitløfftigere, end Jeg haaffde tængt, saa maa dette være noch. Jeg beder endnu om hands Venschab, condonerer af hiertet huis titeler Jeg i sidste Samtale bleff beegnet med. Non agitur causa nostra, sed Dei. Jeg er bereed imidlertid alting, som mueligt er, at optænche og bruge saavel til at menagere den respect, mand billigen bær til hands h. Embedis character, som og til at forhindre, at voris Ecclesia ingen afbrech lider in puritate doctrinæ, som hidindtil aff Guds Naade hâr været forundt. Og i dette forsætt underschrieffuer Jeg mig

D. 22. Augusti 1694. Dñi Episcopi et Magnif. Rect.
 tienistberedvilligste

c. Professor Vandal til Biskop Bornemann¹⁾.

Plur. Venerabilis Domine Episcopo.

Det skal aldrig enten aff mine ord eller skriffter befindis, at Jeg kunde siunis at meritere det ord, som hand schrifuer, at inclinere til Osiandrisum. Og derudi defierer Jeg all Verden. Men om Stancarismus hâr nogen lighed med den allegerede passage iblant hands qvæstiones catecheticas, kommer mig nu ej meer til at dømme, effterdi Jeg nu skal siunis at være partie, men toti Theologorum choro, toti Ecclesiæ. Dog var bedre, at slige odiosa nomina bleffue umeldet. Jeg forventer af Dño Episcopo ej gierne noget svar paa mit tilsendte, efftersom Sagen iche remede-

¹⁾ Bornemanns Svar, der har fremkaldt dette Brev, mangler.

ris derved, at mig i synderlighed noget tilschriffuis derom. Giøris ej heller behøff, at Dñus Episcopus, iblant saa mange andre vigtige occupationes, vil declarere sine tancher for mig, siden hand i denne hands sidste schrifuelse, som nu besuaris, applicerer paa mig de Apostelens ord 1. Tim. VI, 4. som talis om en hæretico: Saadan en bør en Episcopus orthodoxus iche omgaais med, men som der staaer: ἀπίστατο ἀπὸ τῶν τοιοῦτων, ibid. v. 5. Dette med dett forrige af lige art vil Jeg endnu forlade ham, og tilreigne et Sinds hastighed. Allene dette er dog ej Veyen til at justificere saadan en Sag for oprigtige Dommere. Dett er langt fra at Jeg vil melde om flere poster end skeet er, sær efterdi Jeg ved min Samvittighed ej drifuis der till. Hans παραμύθιον ἀγάπης, som bestaar i de stichende ord, som sigis om mig, nemlig dadle, saar paa Ryggen etc. foruden den forbemeldte u-kiærlige application, reche ej meer til at persvadere mig dett, end hands Svar in Meth. Catech. recher til Spørsmålet om satisfactione Christi. Huad Dñus Episcopus, naar hands affaires det tillader, declarerer for mig i sine schrifuelser, det vil blifue omsonst, saalenge ordene findis i Spørsmålene, som de nu findis: Og vil iche formode mig gifuis aarsag, at Jeg indstiller dett for tota Ecclesia orthodoxa at dømme derom. Jeg forblifuer
hands tjenstvilligste

Hafn. d. 23. Aug. 1694.

d. Professor Vandals Erklæring til Biskop Bornemann.

Plur. Venerabilis Dñe Episcopo,
Collega longè honoratissime.

Effter Kongl. Mayts. allernaadigste befaling hafuer Jeg iblant andre honoratiss. Dños Collegas gifuet mit ringe betænchende offuer de fra Landgrefuen af Hessen-Darmstadt indsændte Documenter, hafuer og tæncht ved slig occasion frit ud at kunde mælde end et par ord, huad Jég for Gud og i min Samvittighed fant nødvendig. Men saasom Jeg ad artic. 5 og 8 særdelis reflecterede, ønskendis, at en deel

af huis derudi handlis, hos os ogsaa maatte i agt tagis: saa begierer Dñus Episcopus, at Jeg derom videre vilde udlade mig. Da er herpaa mit tjenstlige svar (1.) Angaaende den 5te artic., efftersom derudi circa finem, om Jeg ret mindis, talis om Lutheri egen liden Catechismo, som Landgreffuen testerer allene at brugis i ungdommens catechisation i hans lande; saa reflecterede Jeg derpaa som en ting, Jeg iche nu først men og tilforn hår ønsket at maatte hos os i agt tagis: huorom Jeg alt for et aar siden nochsommelig udlod mig for Ed. Højærværdighed ved den fortrædelige difference os da falt imellom angaaende nogle visse passager i E. H. Catechismi spørgsmaal, huorom Jeg dentiid saavel schriftlig for Eders Højærv. selff, som og mundtlig for de 2de Kongl. høye Ministros, som allernaadigst var befalet mig deroffuer at fornemme, min Mening declarerede. Men, efftersom det da saalidt frugtede, at Jeg og meere derfor en tid lang bleff ilde anseet: saa holder Jeg det for noch, at Jeg derved hår befriet min Samvittighed: og vil nu her-effter uden Kongl. befaling intet meere hafve dermed at bestille, men befale Gud Sagen. (2.) Angaaende den 8de art., huorudi handlis iche om abusu Philosophiæ, saavit Jeg kand erindre, men meere de nimio Philosophiæ neglectu, huilchen Landgreffuen protesterer imod i samme articel, at den ej findis udi hans Academia Giessana, da er dett en Sag, huorudi Jeg aldeelis iche meener Dñum Episcopum, saa at hand iche haffuer behoff at antage sig det i ringeste maader: Men huad og huem Jeg dermed meener, vil Jeg haffue mig forbeholden videre at forklare paa sine stæder, om Jeg derom fra højere Haand skulde faa befaling. For Resten vil Jeg hafue Dñum Episcopum ganske tjenstvenlig ombedet, hand iche saa strax vil henregne till Had, det mand bona fide Theologica enten i saa maade skrifuer eller taler. Jeg troer, at alle, som kiender mig og veed huad Jeg hår lidt aff en og anden baade intra et extra Academiam, saa og huorledis Jeg derpaa har comporteret mig mod dem, skal vidne med mig, at had er iche den affect, som prædominerer hos mig. Og haaber til Gud, at Jeg end hereffter huerchen aff den eller andre affecter skal forrychis fra mit forsæt, som er aldrig med Villie og velberaad hue at fortørne noget Mennische, end sige Dñum Episcopum, huis Jeg er og forblifuer

En tjenstberedvillig Tienere

Hafn. d. 7. Decemb. 95.

H. Wandall.

og samme Dag ved Middagslaug fremschicket, og i Bispens fraværelse af min Tienere Frands lefueret Bispens Famulo Matth. Klincke.